

گذری بر تاریخ محله نوغان که قدیمی‌ترین محله ایران است (قسمت چهارم)

خاموشی در راسته بازار مسگرها

رضا سلیمان نوری/ خراسان پژوه

یکی از ویژگی‌های مشهد کنونی که آن را از سایر کلان‌شهرهای مهم کشور چون تبریز، اصفهان و حتی تهران متفاوت می‌کند، نبود بافت تاریخی منسجم در آن است. این کمبود دلیل تازه و نو بودن مشهد نیست زیرا حداقل هسته نخستین شهر که در کنار مضجع شریف رضوی ایجاد شده‌است حدود ۱۲۰۰ سال یعنی از تاریخ شهادت آن امام همام^(ع) بدین سو

قدمت دارد و شاهد این ادعا، تعداد چشمگیر کتاب‌های تاریخی و جغرافیایی و سفرنامه هایی‌است‌که نویسندگان آن‌ها در برخی موارد حتی به تفصیل از کوچه‌ها و گذرها و بناهای اطراف حرم مطهر رضوی گفته‌اند. همچنین از اواسط عصر قاجار به این سو هم علاوه بر منابع ذکر شده در بالا، نقشه‌های ترسیمی از سوی اروپاییان و سپس ایرانیان هم بر این منابع افزوده شده و بسیار دقیق‌تر از قبل وضعیت سکونت در مشهد را ترسیم کرده و

نوغان یا سلام هنگام قدم زدن در آن برای رفتن به حرم مطهر باید یک تغییر جهت ۹۰درجه داد. این تغییر جهت البته در دو مکان مختلف می‌تواند رخ دهد. نخستین این مکان‌ها همان تقاطع چهارسوق

نوغان است که بر اساس نقشه‌های کنونی کوچه حاج‌نوروز به پایان می‌رسد و فرد در این مکان با تغییر جهت ۹۰درجه‌ای به سمت چپ وارد کوچه اصفی یا همان چهارسوق نوغان می‌شود و در انتهای آن به انتهای ره‌باغ حضرت زهرا^(س) می‌رسد. دومین مکانی که می‌توان با تغییر جهت در آن به سمت حرم مطهر رضوی ادامه مسیر داد، انتهای کوچه روبه‌روی حاج نوروز در چهارسوق نوغان یعنی گنبد خشتی است. این انتها که در نقشه‌های کنونی ابتدا محسوب می‌شود، محل تقاطع کوچه گنبد خشتی با خیابان طبرسی است و فرد با تغییر جهت در آن می‌تواند از

بست طبرسی وارد حرم مطهر رضوی شود.

● پی‌آب مسجدی تاریخی‌با گذشته کمتر شناخته شده

نخستین بنای کوچه حاج‌نوروز تنها مسجد موجود در آن است. این مسجد که بر سر در آن تابلوی مسجد و حسینیه نصب شده است امروز مزین به نام امام حسن عسکری^(ع) است اما معدود نمازگزاران قدیمی آن‌نام‌گذشته‌اش را «مسجدپی‌آب» می‌دانند. براساس گفته همین افراد جاری بودن آبی تیره که حاصل کارگاه‌های فعال مسگری موجود در این کوچه بوده باعث شده است تا چنین نامی برای مسجد در قدیم انتخاب شود و صدالبته که در روزگار کنونی که دیگر نه مسگری در کوچه وجود دارد و نه آبی در آن محدوده جاری، این نام کارایی خاص خود را از دست داده است و قدیمی‌های منطقه با توجه به نبود مسجدی مزین به نام امام یازدهم شیعیان جهان در این محدوده نام «مسجد امام حسن عسکری^(ع)» را بر روی آن گذاشته‌اند.

● «حاج‌نوروز»ی که دیگر نیست

درست چند پلاک پس از این مسجد، زمین‌بزرگی در پس حصارهای فلزی پنهان است که دلیل نام‌گذاری این کوچه را در دل خود نهفته دارد. این زمین تا سال ۱۳۸۰ میزبان حمامی بزرگ به نام «حاج‌نوروز» بود. این حمام را حاج‌نوروز نامی حدود ۱۵۰ سال قبل یعنی کمی بعد از تهیه نقشه دالمج ایجاد کرد و به همین دلیل هم اثری از آن در نقشه نیست. ساخت حمام در کوچه‌ای که پیش از آن حمامی نداشت باعث شد تا نام حاج‌نوروز برای همیشه بر روی کوچه ماندگار شود و حتی امروز که دیگر تلاش نوه‌های او هم برای

حفظ حمام به سرانجامی نرسیده و تخریب شده است تا شاید روزی روزگاری پروژه‌ای عظیم در آن ساخته شود. بازهم نام وی بر کوچه باقی مانده است.

● فرعی‌های نخستین «حاج‌نوروز»

حکایت کوچه‌های فرعی حاج‌نوروز هم حکایتی خواندنی است. دو فرعی نخست از سمت شارستان یعنی حاج‌نوروزهای ۷و۸ تقریباً وضعیتی مشابه دارند. بناهای یک سمت هر کدام از این دو کوچه برای اجرای طرح‌های عمرانی تخریب شده است و الان زمین باقی مانده از آن‌ها در حصارهای گالوانیزه قرار دارد با این تفاوت که در کوچه شماره ۸ زمین حاصل از تخریب حمام حاج‌نوروز و چند بنای دیگر بدون استفاده مانده است. این دو کوچه یک تفاوت دیگر هم دارند. تمامی بناهای باقی مانده در کوچه شماره ۸ به عنوان خانه‌مسافر و مکان اقامتی در اختیار زائران قرار می‌گیرد اما در کوچه شماره ۷ دو بنا وضعیتی دیگر دارند. یکی پلاک دوم داخل کوچه است که از ظاهرش پیداست زمانی بنایی درخوار اعتنا ز سال‌های انتهای پهلوی اول بوده اما تغییرات انجام شده در آن باعث نیمه‌خروبه شدنش شده است و دیگری بنای انتهای کوچه که ورودی کنونی آن از ره‌باغ حضرت زهرا^(س) است و خانه‌ای زیبا و بزرگ از دوران پهلوی دوم که واجد ارزش ثبت ملی نیز هست.

● هیئتی برای شاهزاده علی‌اصغر^(ع)

کمی بعد از کوچه حاج‌نوروز ۶ بنای متعلق به یگانه هیئت مذهبی فعال کوچه حاج‌نوروز خودنمایی می‌کند. این بنا که حضورش در این کوچه یادآور پیوند کهن این منطقه با کوچه‌نوغان و زیر کوچه بودن کوچه حاج‌نوروز نسبت به کوچه‌ومحله نوغان است، مکان استقرار هیئت شاهزاده علی‌اصغر^(ع) نوغان است. هیئتی که به روایت تابلورودی همین مکان از سال ۱۳۱۱ خورشیدی در حال فعالیت است و سال هاست که دل سوختگان حسینی در روزگاران غزا خاصه شب‌وروز هفتم ماه محرم به برگزاری آیین‌های عزاداری می‌پردازند.

کوچه گردی

مطهر رضوی ادامه پیدا کرد تا جایی که هرچه بر عظمت حرم مطهر رضوی افزوده گشت از بناها، کوچه‌ها و گذرهای تاریخ اطراف آن کاسته شد. یکی از این گذرهای قربانی شده در جریان طرح‌های اجرا شده در اطراف حرم مطهر رضوی کوچه موسوم به «حاج‌نوروز» است که در جریان این تغییرات نه تنها کوچک شد بلکه دیگر کمتر نشانی از آن باقی‌مانده است. در ذیل شرح گذشته و اکنون این کوچه را با هم مرور می‌کنیم.

● زنده‌ترین فرعی «حاج‌نوروز»

کوچه حاج‌نوروز ۶ را می‌توان زنده‌ترین فرعی کنونی حاج‌نوروز دانست. این کوچه که در جریان تغییرات اخیر از یک سو به میدان طبرسی و از دیگر سو به شارستان شهید شوشتری با نام شوشتری ۱ راه پیدا کرده و بخش انتهایی آن هم شامل ادامه زمین افتاده حاشیه حاج‌نوروز ۸ است، میزبان مجموعه‌ای از خانه‌مسافراست. نبش تنها فرعی این کوچه که خود به میدان طبرسی ختم می‌شود هم مجموعه اقامتی فرهنگی ستاد اقامه‌نماز کشور شامل هتل نماز و مجموعه فرهنگی نیایش و البته دفتر ستاد اقامه‌نماز خراسان رضوی قرار دارد. در ابتدای این کوچه از سمت میدان طبرسی تابلو طبرسی ۱۳ یا شهید میرحبیب حسینی کهنوثی نصب شده و بخش عمده ضلع دیگر این کوچه را هم مجتمع شرق زیست اشغال کرده است. البته خود این فرعی میزبان یک فرعی دیگر یعنی بن‌بست آشناست که در دل خود یک خانه زیبای واجد ارزش ثبت ملی اما رها شده دارد.

● سایر فرعی‌ها

داستان سایر فرعی‌های کوچه حاج‌نوروز یعنی شماره‌های ۵ تا ۱۵ تقریباً یکی است. در این بین حاج‌نوروز ۵ را که نام همت‌آباد هم بر تابلوآن درج شده است و هیچ کدام از محلی‌ها دلیل آن‌نام‌گذاری را به درستی نمی‌دانند می‌توان «کوچه خانه‌مسافرها» لقب داد. در این کوچه که از سمت دیگر، تابلوشهید جلالیان ۲ مقابلش نصب است و تنها یک قطعه زمین افتاده حصاردار با ره‌باغ حضرت زهرا^(س) فاصله دارد، ۱۰ پلاک وجود دارد که ۹ پلاک اختصاص به خانه‌مسافر پیدا کرده و آن تک پلاک باقی مانده هم نیمه‌ساز است. کوچه حاج‌نوروز ۴ هم که تنها یک متر عرض دارد میزبان دو خانه‌مسافر است و در حاج‌نوروز ۳ هم که بن‌بستی شش متری است دو خانه‌مسافر فعال هستند. وضعیت حاج‌نوروزهای ۱ و ۲ هم به همین ترتیب است و در هر دو که دارای عرضی کمتر از دو متر هستند تعدادی خانه‌مسافر فعالیت می‌کند. امری که باعث شده بتوان ادعا کرد که کوچه حاج‌نوروزی که روزگاری یکی از مراکز تولیدی مشهد بوده و راسته بازار مسگران شهر در آن قرار داشته الان یک کوچه خدماتی است زیرا سراسر آن را یا خانه‌مسافرها یا مغازه‌های مرتبط با سوغات زائران و البته چند قطعه بزرگ تخریب شده برای احداث هتل‌ها و مراکز تجاری مورد نیاز زائران به خود اختصاص داده‌اند.

● شب‌بازار

و اما نقطه پایانی معرفی کوچه حاج‌نوروز حکایتی است که هر شب درست در همان جایی که کوچه به پایان می‌رسد گذر تشریف آغاز می‌شود یعنی تقاطع آن با شارستان شهید شوشتری. حاشیه شارستان شهید شوشتری درست به موازات کوچه حاج‌نوروز ساعت ۸ هر شب شاهد برپایی یکی از پررونق‌ترین شب‌بازارهای مشهد است. شب‌بازاری که اغلب کالاهای ارائه شده در آن از جمله کالاهای مورد نیاز زائران است و بیشتر می‌توان آن را یک بازار سوغات شبانه لقب داد.

خبر سوخته

تکاهی به اخبار روزنامه های قدیمی ارض اقدس
سرقت عجیب

درباره روزنامه بهار

جریده بهار به صاحب امتیازی و مدیرمسئولی شیخ احمد تهرانی (بهار) در سال ۱۲۳۵ هجری قمری (۱۲۹۵ خورشیدی) در مشهد منتشر می‌شده است. شیخ احمد در ۱۵ اسفند ۱۲۶۸ خورشیدی در مشهد متولد شد. پدرش حاج شیخ محمدکاظم تهرانیان اهل ادب و رئیس اتحادیه بازرگانان خراسان و ملک الشعرای بهار پسر عماش بوده‌اند. احمد بهار، از سال ۱۲۹۳ تا ۱۲۹۶ خورشیدی سردبیر روزنامه، چمن، شده و این نخستین فعالیت جدی او در عرصه مطبوعات محسوب می‌شود. او در سال ۱۲۹۶ با کمک متولی‌باشی آستان قدس رضوی مجوز انتشار روزنامه بهار را از وزارت معارف اخذ می‌کند و به این‌گونه نام «بهار»، نیز به فهرست جراید ارض اقدس افزوده می‌شود. خبر پیش رو را که به نظر می‌رسد سرقت با انجام تردستی و شعبده است از این روزنامه منتشر کرده‌ایم.

۲ بهمن ۱۳۰۸ خورشیدی

«روز گذشته شخصی چهارشانه با قد میانه می‌رود درب دکان آقا محمدعلی صراف، یک صد و هفتاد و سه دانه لبره، یک صد و بیست پون طلا و سیصد عدد اشرفی طلا خریده، در میان کیسه ریخته، چهل و چهار تومان نوت و پنج شاهی هم پول سیاه می‌گیرد که کل چهار قلم دو هزار و دویست تومان می‌شود. (این شخص) در عوض (این مقادیر خریداری شده) دو هزار و ششصد تومان حواله به میرزا محمدعلی صراف داده است. آقا محمدعلی به او می‌گوید: شما باید اینجا باشید تا رسید این قبض بیاید. گفته است هشتم و بعد کیسه را در حضور آقا محمدعلی، لای یک پوستینی گذارده و گفته است که می‌روم میان کاروانسرا برای قضای حاجت، بعد از رفتن او شاگرد بلافاصله برگشته و نکول قبض (باطل و جعلی بودن قبض) را خبر می‌دهد، ولی هر قدر معطل می‌شوند، (آن شخص) بر نمی‌گردد. پوستین را برداشته، کیسه را باز می‌کنند، کیسه عین همان کیسه بوده ولی لیره و اشرفی‌ها (نبوده و محتویات کیسه) به کلی پول سیاه بوده است. قضیه به کمیساریا اطلاع و تحت تعقیب است.»

کاشی آبی

کوتاه درباره خانه مقبل السلطنه که در یکی از راسته‌های دبدنی مشهد نباشد است
خانه قاجاری بازار سراب در انتظار مرمت

- دوره ساخت: قاجار
- سال ثبت ملی: ۲۴ تیر ۱۳۸۲
- مساحت: ۶۵۰ مترمربع

- مکان خانه: کوچه شاهین فر، جنب مسجد حمزه-پلاک ۲۲

کوچک‌زاده‌ا آن قدر تاریخ در کوچه شاهین‌فر (معروف به بازارچه سراب) خوابیده که این گذر حدوداً پانصدمتری می‌تواند به عنوان یک مسیر گردشگری نیم‌روزه، کام تاریخ‌دوستان را شیرین کند. گذاری که به‌تازگی مرمت شده و حالا با احیای آن، حتی بیشتر از گذشته، تاریخ خفته در خشت‌های خانه‌های تاریخی و بناهای واجد ارزش آن بروز پیدا کرده است. خانه تاریخی مقبل السلطنه هم نزدیک به ۱۲۰ سال است که در ابتدای این راسته از سمتی که به ایستگاه سراب معروف است، قد برافراشته است.

خانه‌ای که مرحوم مقبل السلطنه از ملاکان معروف اواخر دوره قاجار در مشهد در سال ۱۲۸۰ خورشیدی می‌سازد. معمار خانه فردی به نام کرلایی محمدشریف شریفی است که نقل شده مسجد مقبل در بازارچه سراب و حمام ورزنده در همین محدوده هم از دیگر بناهای ساخته شده اوست. اما منزل مقبل السلطنه در دوطبقه و دو ساختمان بیرونی و اندرونی در دو طرف حیاطی مربع شکل قرار گرفته است. طبقه همکف در بخش بیرونی خانه یک راهرو، اتاق نشیمن، مطبخ، حیاط کوچک و آب‌انبار دارد. در طبقه اول همین بخش نیز یک انباری، اتاق پذیرایی و دو اتاق خصوصی ساخته شده است اما در طبقه همکف اندرونی یک راهرو و سه اتاق نشیمن دیده می‌شود و در طبقه اول این بخش هم دو اتاق سه‌دری و راهرو واقع شده. بیشتر ساختمان از آجر ساخته شده و سقف اتاق‌ها مسطح و چوب‌پوش است.

در نمای روبه حیاط این عمارت از آجرهای قالبی استفاده گسترده‌ای شده. همچنین در قسمتی از سردر پنجره‌ها و درها نیز کاشی‌های زرد فیروزه‌ای و آبی به کار رفته است.

اما قرار است این خانه مسکونی که خالی از سکنه است، مرمت و احیا شود و کاربری دیگری بیابد و از این حالت خمودگی خارج شد. خانه مقبل السلطنه یکی از منازلی است که اسم آن در بین خانه‌های در انتظار تأیید سازمان بازاریفنی شهرداری مشهد برای گرفتن بسته تشویقی تسهیلگری احیای مرمت آثار تاریخی و بناهای واجد ارزش مشهد برای تغییر کاربری و مرمت دیده می‌شود.